

ՆՐԵՔ ԱՄԻՍ Ի ԿԱՆԻՔ

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԱՐԼԱ ՍԵՐԵՆԱ ՏԻԿՆՈՋ

(Հրատարակեալ 'ի Tour du Monde օրագրի) . — (Տես Պր. Ա. էջ 37) :

Դ

Ի կովչաս բարեկենդանի վերջի եօթնեակն կարծես թէ հարսանեաց ամենէն յարմար ժամանակն է : Մասնաւորապէս 'ի Սղնախ, վաճառական քաղաքն միշտ գործոյ հետ զբաղած է . մեծ պահոց աւուրքն որ կը մտենան կը փութան ամուսնացընելու առաջուց նշանուածները , որովհետեւ հօս « ժամանակն դրամ է » , և ատեն չկայ ժամովաճառ ըլլալու կենաց անոտի հաճոյից հետ : Այն ատեն փոքր քաղաքն անսովոր կերպ մը կ'առնու : Երաժիշտը խումբ խումբ իրենց ազգային նուագարանօք՝ կ'ենեն կ'իջեն ծամածուռ փողոցներէն՝ կանչուած տեղերին երթալու : Եւ տօն (թմբուկ) կը թնդայընէ զօդը իր շարաձայն բախմամբն , զոռնան իր սուր ձայները կ'արձկէ , և ազգային երկու պարն՝ տաշլուրի և շեքձիւքա , վերջինս Տաղստանի պար է , իրենց ոգևորեալ կաքաւը կը պարեն :

Մասնաւոր Հայոց մէջ , որոնք ինչպէս տեսաք , բնակեաց ամենէն բարեկեցիկ մասը կը կազմեն , հարսանեկան հանդէսն մեծ շքեղութեամբ երկատարուն : Շատ անգամ ամուսնի կրկարատենէ 'ի վեր նշանուած կ'ըլլան ամուսնութենէն առաջ : Հիմա հանդերձեալ փեսայն բաց երեսով կը տեսնէ իր հարսը՝ որ ատենօք չէր ըլլուէր , որով շատ մը սխալմունք չեն պատահեր պատկան ատեն : Ամուսնութեան առաջարկութիւնն սոհար մ'է , զոր խօ-

սեցեալն իր ապագայ ամուսնոյն գրաւական կ'ընծայէ . եթէ ասոր ծնողքն խոստումը ետ առնուն , գոհարը փեսային կը դարձնեն : Օժիտն՝ որ միութեանց մեծ մասին գլխաւոր շարժիչն է , հարիւրէն ինչուան հարիւր հազար ուսուլ կ'ըլլայ . գումարն էրկանը կը յանձնուի , բայց երբ սա մեռնի , ամբողջութեամբ այրւոյն կը դառնայ :

Նախնական հանդէսն՝ ընդունելութիւն մ'է , որ իրիկուան ատեն՝ եկեղեցի երթալէ առաջ հարսին ծնողաց տունը կ'ըլլուի : Ըստ արեւելեան սովորութեան՝ արք քովքնտի սենեակ մը կը կենան : Ժամանակն ընդհանրապէս հարսին երեսը դիտելով կ'անցնի , որ աշուրները վար խոնարհած նստած է՝ ճրագներով լուսաւորեալ սեղանի մը քով : Իրեն մօտ պարսապ աթոռակ մը կայ , հանդերձեալ փեսային համար պահուած : Հրաւիրեալ կանայք կը ժողովին գորգերով զարդարուած տախտակամածի մը տախտի մը վրայ , որ սենեկին ամբողջ երկայնութիւնը բռնած է . դիմացի կողմը աթոռակներ կան ուր այլք կը նստին . պատուոյ տեղերն՝ այսինքն հարսին աւելի մօտ՝ այն կանանց համար են՝ որոնք հետը վերաբերութիւն մ'ունին :

Այս աղբիւրի միակերպութիւնը կը զուարթացընեն տաշլուրի (դափ , թլմշուկ) և դաշնակարանի (harmonium) հնչիւնքը : Այս երաժշտութիւնս 'ի պար կը հրաւիրէ : Կ'ենէ մին 'ի հրաւիրեալ կանանց ու գորգերու վրայ կանոնաւոր չափով շարժումներ կ'ընէ . մինչդեռ

այլք ծափահարութեամբ կը ձայնակը-
ցին իրեն, բաց 'ի քանի մի հարուստ
վաճառականաց աղջիկներէն, որոնք 'ի
մեծ դայթակղութիւն ամբողջ ժողո-
վրդեանն՝ եւրոպականացած են, Սըղ-
նախի ամեն հայուհիք վրացի գգեստը
կը հազնին:

Այն աղջիկն՝ որու հարսանեաց հրա-
ւիրուած էի, տասնհօրս տարեկան էր,
տասնեւթ կամ քսան տարեկան կ'ե-
րեցընէր ինքզինքը, Հասակն կարճ,
կերպարանն բաւական մարմնեղ, թե-
րեւ իր յուսացածէն ալ աւելի, գոյնն
չուշան և վարդ, ակռաներն գեղեցիկ,
մազերն ալ մոխրագոյն, խիտ և մե-
տաքսնի, երկու հիւսք ետեւը ձգուած
և հապաղք մ'այսից վրայ, յիւսի
չքնաղազեղ արարած մը:

Հագած էր տեղացի բացազոյն սըն-
դուսէ կապայ մը, երկայն, ճեղքուած և
առ կախեալ թեղանեօք, բոլորչի ձեւած
բաճկոն մը, որ ոսկեճամուկ սպիտակ
սնդուսէ կուշի-քիւնի կ'երեցընէր, որ
է ներքին բաճկոնակ մը: Նոյն նիւթէ
զօտի մը, որու լայն ծայրերն մը պէս զգես-
տին յառաջակողմը կը ծածկէր: Դրէք
նաև մազերուն վրայ վրացի քօղը (չէ-
չաքի), որ է ոսկով և արծաթով բա-
նած շղաշաւտեռ մը, պսակաձև ապարօ-
շի մը հաստատուած, զոր քաւսուզաւ-
լի կը կոչեն:

Հարսն այսպիսի հանդիսաւոր զար-
դարանաց մէջ, ստիպուած անշարժ կե-
նալու ընդ հսկողութեամբ իր քովը
նստած հին դաստիարակին (օսդադի),
անշուշտ սպասելու ժամերն երկայն կը
տեսնէր: Վերջապէս զուգնայի ձայներն
կը լսուին, փեսան է որ կու գայ իր ազ-
գականաց, բարեկամաց, երգչաց, ե-
րաժշտաց, ծառայից խուռն ամբողիւն,
(առանց յիշելու խեղ մը ապշածներու
բազմութիւնը), յորոց ոմանք ձեռքեր-
նին գոյնզգոյն լապտերներ, ոմանք մեծ
ջահեր և կամ պզտի ճրագներ բռնած
են, լուսաւորութեան ճոխութիւն մը՝
որ այնչափ աւելի պիտանի կ'ըլլայ՝ որ-
չափ որ սովորաբար Սղնախ քաղա-

քըն, գիշերը կոխելուն պէս, ամենա-
կատարեալ խաւարի մէջ ընկղմած կը
մնայ:

Այս ամբոխս կանգ կ'առնու տան
դիմացի ծածկին տակ, որ յանկարծ կը
լուսաւորուի. բայց փեսան դեռ չերե-
ցած, առաջուրն է իր բարեկամաց միոյն
ձեռքով սովորական ընծայքը (նայաւլի)
կը վրկէ. յորս ընդհանրապէս ոսկի չըղ-
թայ մը կը գտնուի և կը նշանակէ ան-
քակտելի միութիւնը, (վասն զի Հայոց
մէջ պսակալուծութիւն չկայ), և երկու
զուխ շաքարի կարմիր ժապաւէններով
զարդարուած, որ է հարսանեաց քաղց-
րութեան նշան մը: Այս շաքարի զուխ-
ներէն մին խօսեցելոց ծնողացը և ըն-
ծաները օրհնող քահանային մէջ կը
բաժնուի, միւսը նոր ամուսնացելոց
համար է: Բետոյ քանի մը ճերմակ հաց
կը կարեն, զոր առնթեալապէս այն ա-
տեն կ'ուտեն, և կը նշանակէ այն առա-
տութիւնը որ պիտի տիրէ նոր ընտա-
նեաց մէջ: Այս ատենէ է որ փեսայն և
իր ուղեկիցքն ներս կը մտնեն: Շքադիր
պատանին կ'առաջնորդէ փեսային այն
աթոռակին վրայ որ իրեն համար պա-
հուած էր հարսին քովը. յետոյ ասոր
ազգականներէն մին կը բերէ հարսին
և փեսային ընծայուած ազգականաց
և բարեկամաց պարզեքը: Մի ըստ միո-
ջէ ամեն առաջակայից իւրաքանչիւր
նուէրքը կը ցուցընեն, տուողին անունը
կը արուի, և շատ անգամ ալ ընծային
դինը կը կտրուի:

Երբ կահադիրն (inventaire) լմնայ,
քահանայն այս ընծայից նոր սղօքը
կ'օրհնէ. աղօթներ և երգեր կ'երգեն
քթային ձայնով մը. յետոյ հայրն նոր
պսակուելոց մօտենալով՝ իր հանգեր,
ձեալ փեսային ասացուածք մը կ'ը-
նէ, և իւր աղջկան ձեռքը անոր ձեռքին
մէջ կը դնէ. հօս կը լմնայ հարսանե-
կան նախերգանն: Շքադիր օրհորդն
(մաւրեմելի) ալ ուրիշ բան չունի՝ բայց
եթէ հազցընել հարսին՝ փեսային ըն-
ծայեալ զգեստները, քաթիպան, որ
վերնազգեստ մ'է լայն և առ կախեալ
թեղանեօք, և զխուռն վրայ դնել մե-

տաքսէ թաշկինակը, քաւ-մոզախովի, որ հարսանեկան զարդուն լրումն է, և կը նշանակէ թէ երիտասարդուհին իր հայրենական տունէն կ'ելնէ, մէյմալ իբրի ամուսին քանի մը օր վերջը մըտնելու համար :

Շքադիր յաղարկաւորքն եկեղեցին կը տանին զհարսը և զիստան . հօս կը սկսի հանդիսին ամենէն արվարից մասն . զուռնայն կը հռնէ, թմբուկն կը զրնգայ, հրաւիրաւք կ'երգեն, ամանք կաղաղակին, հօլովական՝ արևներ կը զառնան, փամիւռչան կը ճաթըռտի, հրթիռը օդոյն մէջ կը սուրայ : Պսակը օրհնուելէն ետքը, ուրախութեան նոյն ցոյցերով տուն կը տանին երիտասարդ զոյգը . ուր հարսին ծնողքը հրաւիրելոց ընթրիք մը կու տան . նոյնը կ'ընէ նաև փեսայն իր կողմանէ . և երկուորդ օրն ամուսնացեալքն ընտանեաց տանուն հետ կը խօսակցին : Հանգէսներն երբեմն ինչուան չաբաթ մը միմեանց կը յաջորդեն : Միայն յետ այս ամեն զուարճութեանց լծակիցք մէկմէկու կը մնան :

Ե

Հայք՝ Հրէից պէս առանց հայրենեաց ժողովուրդ մ'են, զորս հալածանքը սախ պած է աշխարհիս ամէն դին ցրուիլ . դարձեալ Հրէից պէս կրկին և կրկին փորձառութիւննին իրենց արտաքուստ խոնարհական կերպ մը առած է, բայց ասոր հետ ունին նաև կամաց մեծ հաստատութիւն մը և շահու սաստիկ սէր մը : Դարուց 'ի վեր անոնցմէ մեծաթիւ բազմութիւն մը դադրած է 'ի Պարսկաստանէ 'ի կովկաս, առաւելագոյն մասն Սուրամ ձորէն անդին հաստատուելով դէպ 'ի Տփղիս և երկրին ուրիշ անցուանքը, այսինքն վրացի գաւառաց մէջ, ուր կ'ապրի ժողովուրդ մը որ աւելի քիչ հասկացողութիւն և սէր ունի վաճառականութեան քան թէ իմերեթի և Մ'նկուքի ժողովուրդքն, և հետևապէս կարող չեղան սովալ նոր եկելոց դէմ իրենց սիրած՝ այսինքն մեծ

և փոքր վաճառականութեան երկրին վրայ :

Հայաստանն որ երբեմն ծողկեալ աէրութիւն մ'էր և կը տարածուէր Եւքսինեան Պոնտոսէ 'ի կասպից ծով, հիմա յերիս մասունս բաժանեալ է՝ երեք զանազան տերանց ձեռքն, Հիւսիսային մասն՝ որու գլխաւոր քաղաքն է Երեւան, Ռուսաց ինքնակալութեան ձեռքն է . Պարսիկք՝ արեւելեան մասին կը տիրեն, որու գլխաւոր քաղաքն է Դավրէթ, և Տաճկաստանն՝ ամենէն արեւմտեան և ընդարձակագոյն մասն ունի՝ որու գլխաւոր քաղաքն է Երզնում :

Հայ ազգն, զոր սկզբնաւորած է, կ'ըսեն, Հայկ նահապետն յետ կործանման աշտարակին Բաբելոնի, որ է ըսել իբր երկու հազար հինգ հարիւր տարի Քրիստոսէ առաջ, զրեթէ երեք հազար տարի տևած է, այսինքն ինչուան մեր թուականին 428 տարին, երկու յաջորդական հարստութեց՝ Հայկազանց և Արշակունեաց դատաւանին տակը . յետոյ եկած են օտար բռնաւորք, Պարսիկք, Յոյնք, Արաբացիք, Տաճիկք, Թաթարք, որք կրցածուն չափ աւերած են երկիրը և ըստ հաճոյս կառավարեր են : Սակայն ինչուան երկուստասաներորդ դարն դեռ տեղ տեղ իրենց սեպհական օրինօք կը կառավարուէին, երեք անուանի նախարարութեանց՝ Բագրատունեաց, Արծրունեաց և Սիւնեաց ցեղից իշխանութեան տակ . բայց Սէլհուգեանց և Թաթարաց ոտնակախ ընելէն վերջը, 'ի սպառ բոլորովին նուաճուցան :

Հայաստանն՝ երեքէն ինչուան ութ հազար ոտք բարձրութեամբ՝ 'ի բնէ լեռնոտ երկիր մ'է : Իր բարձրագոյն կէտն է Մասիս, որ Հայկայ թռռան թռռէն Ումարայէն անունը առած է, և կ'ըսեն թէ հօս եկած դադարած է Նոյս տապանն : Այս հրաբուխս որ շատ տարիներէ 'ի վեր դադարած էր, յանկուռի գեղը կործանեց, ուր աւաղու թիւնը կ'ըսէ՝ թէ Նոյ առաջին օրթը անկեց : Սընթաց գետքն՝ որպիսի են

րատ, Տիգրիս և Երատիս, լեռանցամէջ մեծատարած լիճքն և բազմաթիւ փերձակքն՝ այս գարմանալի երկրիս՝ ի մէջ այլոց մասնաւոր յատկուի մը կու տան :

Բայց դառնանք ի կախէթ : Լեզկայց և ուրիշ մահմետական ցեղից սահմանակից ըլլալով, ատենով շատ աւերմունք կրած է ի մերձակայ ժողովրդոց : Ամեն կողմ հին և հզօր գղեկաց միացորդք կը տեսնուին, որոնք երկրին վաղեմի պահպանողական գէնքն էին : Այս պիտի է Զաքադաւայ վիճակին մէջ, Սիւրախէն երեսուն վերստ հեռու, թաւնար տէտոռքիս ցիլիս (բերդ թամարայ թագուհւոյ) կիսաւեր ամրոցն, Յալաքի փոխտէգ ըսուած գեղին մօտ, ուրիշ անուամբ Զարի քրդոք կոչուած, որովհետեւ նշանաւոր աղբիւր մը կայ հօն : Հօն տանող ճամբան, որ գեղանկար տեսարաններով լի է, հիանալի անտառի մը մէջէն կ'անցնի, որ տէրութեան ստացուածք է : Հին գղեկակն՝ որ իրեն բարձրութեամբն Աւաղանի ձորոյն խորէն կը նկատէ կովկասու լեռանց բարձրագագաթն շղթայքը, կը կարծուի թէ թամարայ թագուհւոյն պայծառափայլ ժամանակը շինուած ըլլայ, որ մեռած է ի 1241ին : Այն լեռն՝ որու վրայ կառուցեալ է, և բնական պահնչելի դիտանոց մ'է գիմայի սպայացեալ տեղեաց վրայ՝ թշնամեաց շարժումները գիտելու համար, քանի մը գետնափոր ներքնուղիներ ունի՝ որոնք կը հանեն ի գագաթն : Իր ստորուոր անբաւ խժաբեր թուփեր կը բուսնին (*Pistacia mutica*), ուսկից աշխարհին եկեղեցեաց խունկը կը հանեն, որոնք միտնգամայն աւերակաց արտաքին երեսը կը ծածկեն : Տեղացիք կը համարին թէ այս թփոց փայտերն այնչափ այրելի չիլիճ կը բուլան : Պակեն որ ամիսներով կ'այրին, և իբր օրինակ մէջ կը բերեն այս գէպս, որ իրենց պատմութիւն դարձած է, իբր թէ Դուշ ցեղէն քահանայ մը թիւնէդի (վիճակ թելաւի) լեռներէն վար իջնե-

լով ձմեռ ատեն՝ այս թուփերէս մեծ կրակ մը կը վառէ, և գարնան դարձած ժամանակ՝ կրակը դեռ վառ կը գտնէ մոխրոյ տակ :

Այս մենաւոր գլեհակ, յորում գեռ կը տեսնուին թամար թագուհւոյն բնակած պալատան մնացորդքն, իր բաղանիքն, երկու եկեղեցիք, զինուորանոցքն, ատենով իբր անտիկ տեղ մը համարուած էր, ուր հազար վրացիք կըրնային երեսուն հազար Լեզկայ գէմքնել, և կ'ըսէին թէ այն օրն որ թշնամիք ասոր ախրիւս ըլլան, բնակաց ուրիշ բան չի մնար բայց երկրէն դուրս ելնել : Այս ստոյգ է որ երբեք չառնուեցաւ :

Դիմացի կողմն, նոյն լեռին վրայ, Սիլիայ նուիրուած հին եկեղեցեակ մը կ'ամբառնայ, որ բարձրաբերձ և սաղարթալիս գրիցն համար՝ շատ դիւրամատոյց չըլլար ուխտաւորին :

Վրացիք, որ քիչ գրագետ ժողովուրդ մ'են, հագիւ վեր ի վերոյ իրենց հայրենեաց պատմութիւնը գիտեն : սա կայն չկայ մէկն մէկերնին, ինչ աստիճանի ալ ըլլայ, որ չգիտնայ թամար թագուհւոյն անունը : Այս իշխանուհի իրենց համար Ս. Աստուածածնայ հաւասար է : Կերպով մը գիշերը աստուածացուցեր են. իրեն կ'ընծայեն իրաւ կամ ոչ իրաւ, ինչ որ բարի է, ինչ որ մեծ և գովելի է : Վրաստանի տարեկիրքն անոր փառաւոր ժամանակին մէջ կ'ընկղմին : Եւստուր կէտ մ'է՝ առ որ կ'ընթանան ի միջոյ դարուց, այս ինկած ժողովրդեան յիշատակքն : Առասպելախառն գրոյցը, աւանդութիւնք, երգը, բանաստեղծութիւնք, ամենքը այս գիւցաղնական առձա կ'անկարկեն : Միայն ուրիշ անուն մը հռչակաւոր թագուհւոյն անունն հաւասար ժողովրդական եղած է. անոր ժամանակակից երգիչ, որ անոր փառքը անմահացուցած է իր տաղերով : բանաստեղծն իռադալելի : Այսօրուան օրս ժողո-

1 Թամարէն Դաւութիւ վրացերէն Տէգուհիս ցեղաւոր :

2 Թուրքալիքի՝ Վրաստանի Հովանոյն համարուած է : Իր գրուածը շարագրէն վերքը, Ե.

վերջն դեռ անոր տաղից մեծ մասը
իր բառած կը գործածէ:

Թամարայ նախահաւն եղած էր Դա-
ւիթ Նորոգող թագաւորն. երրորդ տը-
քայ Բագրատունեաց ցեղէն, որ թա-
գաւորեց 1089էն 'ի 1125: Իրեն թա-
գաւորութեան ժամանակ սկսու Վրա-
ստանի բարգաւաճանաց շարժումներն,
զոր իր թոյած աղջիկն 'ի կատար պի-
տի հասցընէր: Սա յամին 1184 քսան
տարեկան քաղաւոր (մէքէ, ինչպէս կը
կոչէին զինքը իր հպատակքն) օծուե-
ցաւ, բայց 1178ին՝ արդէն իր հայրն
Գէորգ Գ ըստ սովորութեան իրեն ամու-
սակից ընտրեք էր զինքը: Հանգէսն 'ի
Տփլիս՝ Սիոն եկեղեցին կատարուեցաւ՝
« Եւթն թագաւորութեանց » մեծամե-
ծաց ներկայութեամբ, որոնց վրայ այն
ժամանակ կը տարածուէր վրաստանի
իշխանութիւնն: Քուժայիսի Անդոնի
արքեպիսկոպոսն թագը մատուց, և Ի-
մերեթի Ռաճայի երիւզաւիւն, որ Քա-
խապէր կը կոչուէր, անոր մէջքը ակա-
նակապ գօտին կապեց՝ որու վրայէն
սուրն կը կախուէր, հարկ մեծարանաց
իմերեթեան ազնուականաց առ նորրն-
տի թագուհին: Այս դրուագիս ման-
րապատում պատմութիւնը, ըստ բա-
զում զրուցաց, կը յիշեցրնեն դեռ ևս
տեղի ունեցած սովորութիւնք:

Թամար թագաւորելուն պէս, իրեն
խմաստութեամբն ունայն հանեց անոնց
յոյսը՝ որք իր անուամբ կը յուսային կա-
ռավարել: Քանի մը խօսքերով յայտ-
նեց ինքզինքը. « Նայեցէք, ըսաւ եկե-
ղեցականաց, որ առաքինութիւնքն 'ի
գործ դրուին. ճշմարտութիւնն յար-
գուի, և չարն վերցուի: Խստութեամբ
դնացէք հետս երբ թագուհւոյ վիճա-
կիս պարսոցս մէջ պակսիմ: Միաբան
աշխատիք. դուք խորհուրդ տուէք և
ես գործեմ, դուք ինծի ուսուցէք և ես
ալ այլոց ուսուցանեմ: Ի նշան այս,

բուստդէմ քաշուեցաւ և հօն մուտ: Ժամա-
նակագրութիւնն կը հաստատէ թէ տնչափա-
պէս սիրելով զԹամար, վաղք մը քաշուած ըլ-
լայ:

1 Վրացաց այլեայլ ժամանակագրութիւնքն

պիսի փոփոխ պարտուց՝ ձեռքերնիս
տանք մէկմէկու »:

Թամարայ բարբառոյն կորովութիւն,
գործոց և խօսից միաբանութիւնն, ըզ-
կուսակալս գաւառաց ընտրելու խոհե-
մութիւնն, ամենայն ինչ յայտնեց որ
մեծ թագաւորի մը հոգի կը կրէր յին-
քեան: Երկայն տարիներ՝ հպատակաց
փափաքին հակառակելով, որոնք գա-
հուն ժառանգ մը կ'ուզէին, որ և է ա-
մուսնութեան առաջարկութիւն մեր-
ժեց, ինչուան կոմեննոս յոյն ինքնակա-
լին աջն իսկ: Բայց վերջապէս յամին
1187, մեծամեծաց և զինուորականաց
աղաչանացն տեղի տալով՝ զիջաւ ակա-
մայ, Պոկոլուբաքի Գէորգ մոսկով իշխա-
նին հետ ամուսնանալու, որ աքսորուած
էր իր հայրենիքէն՝ Քիչ առենէն զղջա-
ցաւ: Չորս տարի վրան անցնելէն վեր-
ջը, այս անձս՝ որ զինովութեան և բար-
կութեան ժամանակ՝ ազնուական հար-
սը զարնելու չափ ինքզինքը կը կոր-
սընցընէր, զամենքը իր վրայ զայրացու-
ցեր էր: Վրացիք նեղացած՝ կ'ուզէին
որ Թամար զինքը չորս կտոր ընել տայ:
Բայց նա բաւական համարեցաւ պսակը
լուծելու, և ամենայն բարիք ընելով
գուրս հանել երկրէն այն անարժան իշ-
խանը որ զինքը նախատեր էր:

Այն առենէն սկսեալ բարձրաստիճան
պատուաւորաց հարսնատենչիկներու
ըղձից ակնկալիքն եղաւ. իր աջը խըն-
դրեցին մի զմիոյ կնի՝ Մանուէլ՝ Արևելից
ինքնակալին որդին, Անտիոքայ Պեմունդ
իշխանն, Շիրուանի իշխան մը, Սպա-
հանի սուլթանին որդին, որ քրիստո-
նեայ եղեր էր իրեն հաճոյ անցնելու:
Համար, վերջապէս 1193ին կրկին ան-
գամ ամուսնացաւ Թամար՝ Բագրատու-
նեանց ցեղէն Օսեդէ իշխանին Դանիել
Սոսլանի հետ: Այս անգամ երկանիկ
ամուսնութիւն մ'եղաւ. ուսկից ծնաւ
1194ին որդի մը, Գէորգ, մականունամբ

Խիստ քիչ անգամ կը համաձայնին թուոց վրայ:
Գործածածներս ամենէն ընդունեղքն են:

2 Այսինքն՝ Քարթլի, Ախալքալաք, Կախէթ,
Հերէթ, Սոմխէթ, Ռան և Շիրուան:

լալա (ափխաղերէն գեղեցիկ, սխրա-
լի), և յետ ժամանակի դուստր մը
Ռուսուտան անուամբ: Բայց նոյն այս
նոր հարսանեաց տարին՝ պէտք եղաւ
որ պատերազմի ելնէ իր առաջին ա-
մուսնոյն դէմ, որ բանակով մ'իր վրան
եկեր էր, որու հետ միացած էին նաև
տէրութեան հարաւային գաւառաց
ապստամբ երիտրաւիներն: Թամարան
ձամբ գնաց թշնամոյն դէմ և Գութա-
յիսի մօտ յաղթեց անոր. ասկէ ետքը
զոյլումի եկող երիտրաւիներուն նե-
րումն շնորհեց. իսկ արձակուած իշ-
խանն ալ չտեսնուեցաւ:

Նոյն ժամանակն Դաւիթ Սոսլան յա-
ջողութեամբ կը յաղթանակէր Սարա-
կինոսաց վրայ, Էրզրումի մօտ, և իր
ընդհանուր սպարապետն, Ջաքարիա,
Հայաստանի ուրիշ մաս մ'ալ կը հնա-
զանդեցընէր իրեն: Պոքապահարաւ
բացի հզօր խալիֆային զօրքն, ինչպէս
նաև բանակն Նուրէտտինի, որ խաչա-
կրաց կատաղի թշնամին էր, վրացի դի-
նուց դիմացը տեղի կու տային, Ս.
Միքայէլ հրեշտակապետին, կ'ըսէին,
պաշտպանութեամբ, զոր կը տեսնեն
եղեր գերի ինկած Սարակինոսը՝ Թա-
մար թագուհւոյն վրանին վրայ կեցած:

Կարս քաղաքն իրեն զինուորն առնուե-
ցաւ: Տաճիկը չուզելով տալ բանալինե-
րը՝ բայց միայն թագուհւոյն, ամենա-
մեծ յարգանքը ընդունեցան զինքը՝ երբ
նա եկաւ զայնս առնելու:

Ներքին գործոց մէջ ոչ ինչ նուազ
զարմանալի էր թագուհւոյն ժրութիւն:
Որէնքները կը նորոգուէին, քաղաքներ
և եկեղեցիներ նորէն կը շինուէին, դի-
տութիւնք, գարութիւնք, արուեստք
կը խրախուսուէին այս ընտիր բամբ-
ուջանս ձեռքով, որ իր դարէն շատ գե-
ղազանց էր. որ և իցէ օտարական որ
իւր հանճարովն երկրին օգտակարու-
թիւն մը կամ շահ մը կը յուսացընէր,
ամենայն ընդունելութիւն կը դտնէր
իր քովը: Ինչպէս ուրեմն չզարմանալք,

որ եօթն դարեր յեղափոխուէն վերջը,
այս արքայազուն պատկերը՝ քաղցր և
ճառագայթաւէտ աստղի մը պէս գեռ-
կը ծաւալի վաղեմի վրաստանի ամեն
գաւառաց վրայ:

Երբ մեռաւ մեծ թագուհիս 'ի 19
յունուարի 1212 (ըստ հին տուժարի),
Մողղաց ասպատակութիւններէն նե-
ղուած և ներքին խռովութեանցն թար-
կուած երկրին համար սկսաւ խռովու-
թեանց և անկման ժամանակն: Տփղիս
քաղաքն առնուեցաւ և քանդեցաւ խո-
րասանի ճէլալ-էտտին սուլթանէն և
մայր եկեղեցւոյն գմբէթն կործանեցաւ:
Իրաւ է որ երկու անգամ զօրացաւ դար-
ձեալ վրաստան՝ Գէորգ փառաւորին՝
որ մեռաւ 'ի 1346ին և Ալեքսանդրի՝
թագաւորութեան երկրորդ նորոգողին
ժամանակը. բայց յիտագայ իշխանաց
թուլութիւնն և ներքին շարունակ երկ-
պառակութիւնքն հետզհետէ այս գե-
ղեցիկ երկրին կործանումը երազեցին,
մինչև այն օրն (1800) որ վերջին Բա-
ղատունին՝ Գէորգ Գ հրաժարեցաւ
իւր իշխանութենէն 'ի շահ Ռուսաց:

Կախէթ շատ դարերով ինքնիշխան
թագաւորութիւն մ'եղած ըլլալով, շատ
մը ազնուապետական ընտանիք հաս-
տատուեր էին մէջը, որոնք թագաւորին
արքունականիքը կը կազմէին: Իրենց յա-
ջորդքն երկրին մէջ մնալով, ինչուան
այսօրս իշխանաց ժողովուրդ մը կը կազ-
մեն, որոնք կը թուի թէ մէջերնին կա-
տարեալ համաձայնութիւն մ'ունին յա-
խորժակս: Այս մտայն և բարուց յայտ-
նի նմանութիւնն զիրենք առ միմեանս
կը մերձեցընէ և կը միացընէ: Ուրիշ
կողմանէ այս ազնուականաց կեանքն,
որովհէ՞տեմեկապէս և զուարթ՝ երբեք վա-
ղուան օրը չեն մտածել, բարեբարոյ և
ընկերական է, կ'ըսեն թէ կենաց իմաս-
տութիւնը՝ կեանքն կարելի եղածին
չափ երջանիկ անցընելուն մէջ կը հաս-
կընան:

Այսպիսի ընկերութեան մէջ զըս-

1 Վագուխ իշխանին՝ Վրաստանի վրայ յան-
կուցիչ ստորագրութեան մէջ, Բագրատունիք

յիշուած են իրեն անուանի իրենց լաւութեան
և հայրենասիրութեան համար:

նուեւելովս, անկարելի էր որ հախէթի մէջ ըրած ուղեորութիւնս ինծի հաճոյական չըլլար: Նոյնպէս Սղնախի մէջ անցուցած օրերս՝ գեղեցիկ վայրկենից յաջորդութիւն մ'էր: Շատ կարեւոր տեղեկութիւններ ստացայ զիս ընդունող հիւրամեծարէս՝ որուն տունը մերձաւայ տեղեաց երկրին բնակչաց և Տըփղիսէն հասնող ճանապարհորդաց ժողովատեղին էր:

Այս բարի Աստուծոյ տան մէջ չկար անցորդ որ օտարասէր ընդունեւորութիւն չգտնէր: Իշխանին մայրն էր հիւրամեծարուն. յայն պատկառելի կանանց մէկն՝ որ զուարթութիւն կը չնչն և որոնց անսիր կը զուարճացընէ և տնական քաղցր զգացումներ կը ներգործէ: Ամենուն համար ազնիւ և պարզ, տալու ժամանակը կարծես ինքն կ'ընդունէր:

Իր որդին, որ մեծ որսորդ մ'էր, շատ կ'ուրախանար երբ մենք ձիով հետը կ'երթայինք իր որսական արշաւանաց մէջ: Այս անխնայ Նեբրովթս, միշտ մեզմէ առաջ կ'անցնէր և քիչ մը ետքը կը դառնար, շուններ գիմացը՝ բերաննին բերելով տիրոջը մահացու կապարով հարուածեալ զահերը:

« Բարեկամաց բարեկամքն՝ իմ բարեկամքս են », առած մ'է որ 'ի վրաստան գործով կը ցուցընեն, ուր զօտարականը նոյնչափ առատաւիրաւ կերպով կ'ընդունին որչափ անկեղծութեամբ. պարզ բարեկամի մ'անունն միայն կը բաւէ՝ որ գուն բացուի օտարականին՝ որ տնոր անունը կուտայ: Ասոր փորձը մասնաւոր կերպով առի կախեթական ուղեորութեանս մէջ, ուր Սղնախի խաղաղութեան դատաւորին անունը իմ կնձիթս (Սոսամ, Sésame) եղաւ:

Սղնախէն 'ի թեւաւ. - Դինեւտ տեղուանք և տանք. - Օքտայա լիճն և իր առասպելն. - Յիւսանտայի. - Թեյա ջաղաքն. - Կրեմի տեղաւորն. - Քուսրեյի և իր քերդն. պատեւազմին արկածն. - « Սրասպան » և իր յուժքն. - Դիդուսերուն երկուն. - Դարձ 'ի Սղնախ. - Լակոտեյի և իր ծառաստանն. - Իմ 1831ին ուղեւորութիւնս. - Գիշոր մը Գումպոր անտառին մէջ. - Դարձ 'ի Վիեննա:

Ա.

Կախէթ՝ ամենայն իրաւամբ վրաստանի պարտէզն յորջորջեալ: Արգէն 1877ի մարտի սկիզբներն երբ կը թուղւի զՍղնախ թեւաւ երթալու համար, սկսեալ էր տեղւոյս բարեբեր հողը դարնան նոր կանաչութիւն մ'առնուլ, որ բարձր գագաթանց ձեան հետ չէր համաձայնեալ, Տփղիսէն 'ի Սղնախ փոխած ձիերնիս Հայոց կը պատկանէին, իսկ Սղնախէն 'ի թեւաւ՝ վրացի իշխանաց են, ունոր համար ալ իրենց տեղքն առջի գործածած խեղճ գրաստներէն շատ տարբեր է. սակայն հօս ալ այս անպատեհութիւնս կայ՝ որ ամենէն բանուկ ճամբաներուն վրայ ամեն ժամանակ ըստ պիտոյից չեն գտնուիր:

Սղնախի անմիջապէս մերձակայ տեղականքն տեղի վրացիք կը բնակին, հայկական ցեղն չուկայն եղած տեղերը ժողովուած է, ուր որ վաճառականութիւն կայ ընելու: Դրեթէ ամեն գեղ իր պաշտպանողական աշտարակը ունի, որու վերջին դիւցազնական արտուածը Շամիլի ատեն եղած է: Ընդհանրապէս քառակուսի խոշոր շինուած մ'է, այլ և այլ մաս բաժնուած, ուր մարդիկ և անասունք կրնան ապաստանիլ:

Ուղեորութեան այս մասին մէջ առաջին գեղն որ կը հանդիպի՝ է Կարքանախէ. այսպէս կոչուած է, կ'ըսեն, որովհետեւ վրաստանի թագաւոր մը իր զինակիրներէն մէկը զրկած ըլլալով այս տեղս գիտեալ՝ անանկ տարակուսական տեղեկութիւններ իրեն բերած էր, որ ստիպել էր զինքը նորէն սկսել իր զննողութիւնը, ըսելով. « Կար-

քանախէ, աղէկ գիտէ ք: Ամենէն մեր-
ձաւոր թղթատարական կայարանն Պա-
խուր-Յիւսէ (Պախուրի բերդ) է. հօս
են Պախուր-Վաշնացէ ազգատոճմին
չբաժնուած երկիրներն: Սկսած են ար-
դէն մերձակայ դաշտաց մէջ այդե-
ստանեաց որթերը դարմանելու. ուր
ձողերուն վրայ կապելու եղանակն է.
ամբողջ ընտանիք՝ արք և կանայք ջան-
կերու մէջ կ'աշխատին. մօրք իրենց
գործէն չխափանուելու համար՝ որո-
րոցներով բերած են հետեւին իրենց
կաթնկեր տղաքը: Ոչխարք խմովին
կ'արածին ամեն կողմ, և գեղացի աղ-
ջրվունք սափորնին իրենց ուսաց վրայ
առուակներուն կը վազեն: Այս ամեն
բանս, տարազ և զծագրութիւնք,
Սուրբ Գրոց տեսարան մը կը յիշեցնեն:
Ինչպիսի տոկուն աշխատողք են այս
կախեթացիքս. թերևս ամբողջ կով-
կասու մէջ չգտնուի նման գործունեայ
ժողովուրդ մը. գծարարաբար՝ քաղած
արդիւնքնին չի համապատասխաներ ի-
րենց կրած նեղութեանց. այն ատեն
մինակ իրենց քրտինքն աներկապա-
բար արդիւնաւոր պիտի ըլլան, երբ աշ-
խատելու խիստ նախնական կերպեր-
նին փոխելու ըլլան, ըստ կարգի յառա-
ջագիտութեան, Գարձեալ փորթամու-
դոյնքն են որ զայս կ'աշխատողնեն,
որովհետև հօս անդի բանողէքի վարձ-
քէն նուաստագոյն բան չկայ:

Այս փիճակիս մէջ աւելի բարեկեցիկ
գեղն՝ Կուրծիանի է, որ իր անունը իր
դիւրակեցութենէն առած է. վասն զի
այս բառը կը նշանակէ ձաւորութիւն
և զօրութիւն վրացաց¹. Գարձեալ այս
է որ գաւառին լաւագոյն բերքը կը բե-
րէ: Երկուտասներորդ գարէն 'ի վեր
Անդրոնիկեանց կոմսնետի կը պատկա-
նի: Անուննին այսօրուան օրս առւա-
ցած է, որ է Անդրոնիքոֆ: Բիւզանդիոյ
ինքնակալին եղբայր մը եղեռն մը գոր-
ծած ըլլալով, ապաւինած էր 'ի վրա-
ստան, լինուենցաւ զինքը թամար թա-

գուհին, և Սինախի կուսակալ դնելով
տասնուչորս դեղ պարգեւեց իրեն:

Ի Կուրծիանի կեցոյ այս ցեղէն իվան
Տաւրտով իշխանին քով: Ինքն՝ 'ի վրա-
ստան եղած իր ցեղի անձանց մէջ բացա-
ռութիւն մ'է, վասն զի որչափ որ անոնք
անհոգ՝ ինքն այնչափ գործունեայ է իր
ստացուածքը արժեցնելու մէջ: Այս
դիւրքանակ ազնուականութեւն 'ի
Ս. Պետրպուրկ բրած է իր իրաւագի-
տութեան ընթացքն և արժանացած է
ամեն վկայագրոց, սակայն իր ստացուա-
ծոց մատակարարն ինքն է. իր այդե-
ստանեաց և բերոց ծախուց ամեն մանր
աշխատութիւնները նվթապէս ինքն
անձամբ կ'ընէ: Կախեթի պատմութե-
մեծապէս հետամուտ՝ երախտագէտ եմ
իրեն առած կարեւոր ծանօթութեանց
համար, իր կինն (մնեալ իշխանուհի
Ճապճապոյցէ) զիս չընկալայ այդեգործ
ընտանեաց տարու. շատ բան քաղցի
իրենց սովորութիւններէն, որ ամենա-
հին ժամանակներ կը յիշեցնեն:

Գեղեցիկ դիրք մ'ունի Կուրծիանի
գեղն, Ալազանէն տառն վերստ հեռու,
շատ մը դաշտաց՝ որոնց վրայ ձիւնը ին-
չուան յունիս ամիսը կը տնէ, և ան-
տառախիտ բլրոց գիմացը, ուր գիշեր
տառն շատ անգամ կը լսուի չաքաւ-
ներու և գայլոց սռնալը: Անկէց ոչ ինչ
հեռու լիճ մը կը գտնուի, հին հրաբխի
մը բերանը, որուն Աքրտալա (ցայտող)
կ'ըսեն, իր նաւթային ալեաց մէջէն ե-
լած պղպշակաց համար: Քանի մը բնա-
կան կոնքեր իբր աւազան կը ծառայեն
այն մարդկանց՝ որոնք յօդադաւ և կամ
մերթոյ հիւանդութիւններ ունին: Ու-
րիշ մ'ալ որ խիտ զաւարւոյ մը հովա-
նայն մօտ էր գտնուի, իր ջուրը ջինջ
աղբերէ մը կ'ընդունի, որու ջուրը զը-
տուած կը ծորէ մամուապատ ցցուած
ժայռի մը մէջէն. հօս կու գան «լուա-
նալու» այն բուժական տղմային լողա-
բաններէն ելած ատեններն: Երկրին չորս
կողմի եղած խոր պատառուածքն կը

¹ Այսպէս կոչուեցաւ Պարսկներէն, որոնք
կը վախնային այս պատերազմաւոր ժողովրդէն:

ընէ: Լեզիք իսկ զանոնք գծագիւթ ընամի կը հա-
մարէին:

ցուցնեն անոր հրաքղխային կազմութիւնը. ցամբած հողը ոտքիդ տակը տեղի կու տայ և իբր առաձգական կը լինի. անախորժ հոտ մը կը բուրէ, և ոչ երբեք յդի կին մը կը յանդգնի այս Գեօփոց մօտենալու, վախնալով որ մահ պատճառէ իւր ծոցակիր մանկանն. սակայն այսու հանդերձ թուշուր զուարթութեամբ կ'երգեն մերձաւոր թփոց մէջ:

Ո՛ր գիտէ. թերևս օր մը այս միայնակ և վայրենի տեղոյս մէջ ամբառնայ պիտի բազանեաց կայան մը ժամանակին ճաշակով:

Բայց առասպել մը, որ երբեք հիննալիք չունի այս երկրիս մէջ, կ'ըսէ թէ այս տեղս Սողոմայ և Գոմորայ նման անիծուած է: Այն տեղն ուր որ հիմա լիճն բռնած է, ատենով կ'ապրէր կ'ըսեն հարուստ գեղացի մը: Առաւօտ մը, որ օգոստոսի 6 էր (ըստ հին տոմարի), Ալլակերպութեան ֆրիստոսի տօնին օրն, կ'աշխատի եղբւր իր այգիներուն մէջ, երբ անցնողին մէկը դառնալով իրեն կը հարցընէ թէ ինչու համար ֆրիստոսի այլակերպութեան օրն եկեղեցի չէր երթար: Միւսն ծիծաղելով պատասխան կու տայ, « Բաւական այլակերպութիւններ տեսած եմ, և ալ աւելի տեսնել չեմ ուզեր: Ես և կինս ծերանալով այլակերպեցանք, պզտի տղաքս ժեմ մարդիկ դառնալով այլակերպեցան... » Ասոր վրայ՝ անցնողն՝ որ ֆրիստոս էր, պատասխան կու տայ խիստ ձայնով մը. « Եթէ այդպէս է, կ'ուզեմ որ քու տանդ մէջ ամենայն ինչ նոր այլակերպութիւն մը կրէ »: Հաջիկ այս խօսքերս զուրցած էր, ժայթքեց երկիրն ջրային թանձր նիւթ մը, որ գեղացւոյն ամբողջ ստացուածքը ողողեց և գինըր իրեններովն հանդերձ ահաւոր անգընդոյ մը մէջ ծածկեց: Անկէջ վերջը՝ կիրակի օրն հանգիստ բռնելը երկիւղածութեամբ պահուեցաւ երկրին մէջ. ինչուսն ատեն միակ կալուածատեալք ստիպուեցան բողբոջելու տէրութեան՝ որ արգելուն այս բարեպաշտ գեղացւոց այս հանգստեան օրուան վրայ չաւել-

ցընելու երկուշաբաթի օրն ալ: Այս ալ ըսենք անցողաբար, որ կիրակի օրն կը սկսի չաբաթ իրիկունը գիշեր կոխելուն պէս, և ըստ կանոնի կը լմբնայ երկրորդ օրն ցորեկէն վերջը. հօս տեղս թէ քրիստոնեայք և թէ մահմետականք՝ Արեւելայց պէս օրական չըջանը արեւգական մտնելէն կը սկսին համբել:

Թելաւի ճամբուն վրայ երկրորդ թըլլթատարական կայարանն է Մուքուզանի. անոր մօտ և բլրոյ մը վրայ կը տարածուի Ախաշնիի (նոր գիւղ) զուարճալի աւանն, ուր կը բնակին բազմաթիւ ազնուական ընտանիք և վեց հարիւրի չափ գեղացիք: Այս տեղոյս կէսն հիմայ դատի տակ է Ռուսաց վարչութեան և Հայոց նկատմամբ: Այս վերջինքս՝ ինչպէս ամեն տեղ կարօտ գեղացւոց ստակ փոխ տուած են, և ըստակնին առած չըլլալուն համար, տեղւոյս խաղաղութեան դատաւորէն իրենց պարտապանաց երկիրները իրենց վրայ դարձուցած են: Բայց օրէնք մը, որ կ'արգելու տէրութեան որ և է երկիրը չտալ ուրիշին, այս դատիս հակառակելով՝ հիմայ գործն չի կախ մնացած է: Հայք՝ որոնց քով սրամտութիւն չի պակսիր, ըսին, թէ ոչ եթէ երկիրը՝ այլ անոր բերքը առած են: Տէրութիւնն ալ իր կողմանէ իրաւունք կը համարի այս ըրած գրաւումին իր տպօրինաւոր ոչնչացընել: Այս յայտնի է, որ այս դատաստանիս լուծումն մեծապէս շարժած է երկրին կալուածատեալքը, որոնք գրեթէ ամենքն հայկական ցեղին յափշտակիչ համադրաւողաց պարտոց տակ ինկած են:

Անմիջապէս Մուքուզանի մօտ է վելիւ-Յիւիւ (դաշտի բերդ) շուկայ ունեցող մեծ աւանն, որ Սղնախի վիճակին փարթամադոյններէն մին է, և որուն որթատունկըն այս յատկութիւնս ունին՝ որ եղանակին առաջին պտուղը կը հասցընեն ամեն տարի. ափսոս որ ութ ամիս անցնելէն վերջը, այս ըմպելիքն ալ չի պահուիր: Յետոյ կու գայ Ուրիապուպանի, որ կընշանակէ « Հրէից գիւղ »: Իրաւընէ Հրէայք շինած են

այս գեղս . բայց տեղը վաճառականու-
թեան յարմար երևելուն համար՝ Հայ-
կայ որդիքն եկած են , և խարայելի որ-
դուց ինչուան ցլետինն ալ վաճառած են
անտի :

Ճամբայ ըրած ատենս , միանգամայն
ալ կը գիտեմ զարմացմամբ թէ ինչ-
պէս բերրի և զօրաւոր է այս կախեթա-
կան երկիրն : Ամեն կողմ կը փայլին օ-
րուան լուսոյն առջև վայրենի ծաղկուն-
քն իրենց հիանալի պսակօք . վարդն ,
եղրնանին (lilas) և մանուշակն կը մեծ-
նան մրտաւարդի (rhododendron) , լեռ-
նավարդի (azalée) և հարսնուկին քով-
ցողաբարձ խոտն և յորդառատ որթա-
տունկն մի և նոյն հողոյ կոշտէն կ'եւ-
նեն : Ափսոս որ այն տեղն ուր վրա-
ստանի երկիրն կրկին ճոխութիւն և
չքեղութիւն ստացած է , հօն հազոր-
դակցութեան միջոցներն՝ որ արդէն
Տփղիսէն սկսեալ խեղճ են , ևս առաւել
զգալի կը լինին : Այս գծիս վրայ հե-

ռազրական վերջին թեղն կը լիննայ 'ի
Սղնախ . անկէ անդին թղթատարական
ծառայութիւնն շարաթիւն երկու անգամ
մինտկ կը բանի : Դարձեալ որ և իցէ
մարդ որու բնակութիւնն քիչ մը հեռու
զատուած ըլլայ , պէտք է առանձին զը-
րուցատարներ ունենայ , վասն զի կա-
խեթի մէջ գիւղական թղթաբաշխն
բնաւ իսկ անծանօթ է :

Ճամբաներն , մանաւանդ ձմեռ ատեն ,
այնպէս անպիտան են , որ պոռպոռք մը
գինի բեռցուցած ւրաւալայ մը հաղիւ
կրնայ քալել . ասկէց յառաջ՝ կու գայ
որ գէշ օդերով փոխադրութիւնք կրկին
արժէք ունին . կան անցք՝ որպիսի է
Գամպրի¹ կամ կուրճիանի լեռանց անց-
քն , որոնք այն ատեններն բոլորովին
անգնալի են . պէտք է յանձն առնուլ
երկայն շրջաններ ընելու , որոնք կառ-
քին գինը կը տառնապատկին (յի-
սուն կամ վաթսուն ռուպլ վեց գոմէշ-
ներով լծուած արաւալի մը համար) :

¹ Իմ 1881ի նոյեմբերի մէջ անցած ժամա-
նակս նոր ճամբայ մը կը շինուէր . ասոր վրայ խօ-

սելու առիթ պիտի ունենամ . քիչ մը վերջը :

Կը շարունակուի .

ՄԱՐՄԱՇԻՆՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ԿՈՐԾԱՆՈՒՄԸ

Ինչպէս կ'ողբար տարի մ'առաջ մեր
ՇԻՐԱԿԱՅ ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ հեղինակն
յառաջաբանին մէջ , լսելով Անուոյ Միջ-
նաշտարակին բոլորովին կործանումը՝
մատենին տպագրութեան աւարտելուն
ժամանակ , նոյնպէս այս վերջերս նմա-
նօրինակ դէպք մը , հանգիպեալ 'ի
Մարմաշէն , կու գայ ամայացեալն Հա-
յաստանի երեսաց տխրութիւնը աւել-
ցընելու , ինչպէս ամենայն հայրենա-
սէր սերնդոց : Յաւիտենից կը ննջեն
անոնք որ զայնս կանգնեցին , և աւաղ,
որ զարդիս կարեկիր ձեռք մը չկայ ,
որ ժամանակին հետ կուռի , և կեր-
պով մը կարկատէ պահէ զայնս , որոնք

անտարակոյս առ 'ի նախնեաց մեզ
մնացեալ հին դպրութեան հետ կը յի-
շեցընեն ոչ անփառունակ անցեալ մը...

Նոր կործանածն է եկեղեցի մը 'ի
Շիրակ գաւառի , անուանի Մարմաշի-
նու վանաց հիւսիսակողման եկեղեցին ,
որ հանդիպէր է այս տարուոյս ապրիլի
4ին (ըստ հին տոմարի) : Ուզելով ման-
րամասն տեղեկութիւն մը տալ ընթեր-
ցողաց , քաղելով կը թարգմանենք հօս
ՇԻՐԱԿ ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆէն այս վանքիս
և անոր եկեղեցեաց և մատրանց ծա-
նօթութիւնքը , առանց արձանագրու-
թեանց , որոց փափազողք կրնան գի-
մել նոյն մատենին :